

Dóka Krisztina: A 19. század második felének táncfolklorisztikai forrásai

Záróbeszámoló

(2013. szeptember 1.-2017. augusztus 30.)

Bevezetés

A 19. század hazai táncfolklorisztikai, tánc történeti forrásainak feltárására és közzétételére vállalkozó posztdoktori kutatást eredetileg három évre terveztem, végül a kutatás folyamán felszínre kerülő forrásanyag vártnál lényegesen nagyobb mennyisége és a forrásfeltárás és feldolgozás jelentős munkaidő ráfordítást igénylő feladatai miatt a munka négy év alatt valósult meg. A kutatott időszak határait az anyag átláthatósága és a teljesíthetőség érdekében szűkítettem, illetve a politikai korszakhatárokhoz (1867-1918) igazodóan rögzítettem. Ez mind a nyomtatott források – különösen az állam- és országismereti sorozatok – feltárásánál, mind azok értelmezésénél egyértelműen célravezetőnek látszott. A kutatás ennek értelmében a dualizmus időszakára fókuszált. A téma szempontjából szűkítést jelentett, hogy a feltárható és feldolgozható anyagmennyiség érdekében, a vizsgálat alap kutatás jellegéhez is igazodva a szöveges forrásokra, ezek közül is a nyomtatott szövegek feldolgozására került a hangsúly. A téma bővülését jelentette ugyanakkor, hogy a korabeli közlések tartalmához igazodóan - tánc kultúránk regionális összefüggéseit is szem előtt tartva – helyenként a hazai nemzetiségek (és az Osztrák-Magyar Monarchia más népeinek) táncfolklorjára vonatkozó forrásokat is bevontam a vizsgálatba.

A forrásfeltárás

A kutatómunka során egy-egy vizsgált problémakörhöz igazodóan különböző típusú források szövegek feltárását végeztem. Teljességre törekvően igyekeztem áttekinteni a korszak állam- és országismereti irodalmát. Ennek keretében elvégeztem a 19. század második felében és a századfordulón megjelent országleírások (Orbán Balázs: A Székelyföld leírása... I-VI., Pest-Bp., 1868-1873. Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben, Bp., 1885-1902. Magyarország vármegyéi és városai sorozat, 1896-1914. Malonyay Dezső: A magyar nép művészete I-V, Bp., 1907-1922.) tánc történeti, etnokoreológiai adatainak feltárását. E szöveges forrásanyag egésze a Tánc történeti Adatbázisban került feldolgozásra (Dóka szerk.: *Történeti források*, In: Néptánc Tudástár szerk. Fügedi János, 2017.). A kutatási időszakban a népismereti irodalomból áttekintettem még Réső Ensel Sándor népszokásgyűjteményét (Magyarországi népszokások, 1867.) és a korai néprajzi, néptánc tudományi írásokat. E szövegek szintén az adatbázisba kerültek, illetve elkészült a szöveges források bibliográfiája is (Dóka – Pirovits-Ladányi Lilla szerk. *Néptánc kutatás a dualizmus korában*, 2017). A fenti átfogó szövegbázis létrehozása mellett egy-egy témához kapcsolódóan (a székely táncok kutatása, millenniumi ünnepek) a vonatkozó sajtót is kutattam. A korabeli sajtóban megjelent szövegekből az elkészült tanulmányok gazdagon közölnek (Dóka: *A székely kalákától a csúrdöngölőig. A székely tánc hagyomány bemutatása a 19. században*, In: A székely népzene és néptánc. 91-108., 2016.; „Népvünnep” és nemzeti ünneplés (1896). Népszokás- és néptánc bemutatók az Ezredéves

*Országos Kiállítás*on, Tánc tudományi Közlemények 9/2. közlésre elfogadva, 2017.). A forrásfeltárás másik hangsúlyos részét a dualizmus kori táncmesteri könyvek feldolgozása jelentette, mely munkát az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Táncarchívumában folytattam. A fenti forráskutatások mellett kisebb feltáró munkákat végeztem a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában, ahol a Kézirattár időszakunkban keletkezett anyagát gyűjtöttem össze, illetve a Fotógyűjtemény korszakunkra vonatkozó fényképanyagát kutattam. A kézirattári feltáró munka eredményét felhasználva tanulmány is született (Dóka: *Közelkép a 19. század végének népi tánc kultúrájából*, Tánc tudományi Közlemények 8/2. 59-79, 2016), melyben a vizsgált 1883-as kéziratos tánckönyvet is közzéteszem.

Néptánc Tudástár Történeti források (adatbázis)

A pályázat egyik célkitűzésének megfelelően a feltárt tánc történeti/néptánc történeti források rendszerezésére és nyilvános közzétételére egy adatbázis készült, mely a Zenetudományi Intézet honlapján a Néptánc Tudástár részét képezi. (Dóka összeáll. 2017. *Történeti források*. Munkatársak: Molnár Péter, Pirovits Lilla. In Néptánc Tudástár, szerk. Fügedi János.) A közzétételhez szükséges szoftverfejlesztés, különböző adatbázis-előkészítési feladatok (adatbevitel, formai egységesítés, formai-tartalmi ellenőrzés) és egyes dokumentumok digitalizálása, közlésre előkészítése is a pályázat költségén valósult meg. Kapcsolódó munkát jelentett 2500 oldalnyi szöveg válogatása, szkennelése, könyvjelzők létrehozása és kétrétegű PDF dokumentumok előállítás. A forráskatalogizáló munka során létrejött egy jelenleg 1300 körüli tételt magába foglaló forrásbázis a dualizmus korában keletkezett tánc történeti vonatkozású nyomtatott szövegekből. Az adatbázis-előkészítési munkák során a tudományos igényeket és a társadalmi érdeklődést is szem előtt tartva a szövegeket szegmentáltam és metaadatokkal láttam el (forrás adatai, releváns hely és régió, etnikum), illetve tárgyszavaztam és a bennük előforduló táncnevek szempontjából is feldolgoztam. Ennek köszönhetően a szövegek forrás/közlés, vonatkozási hely (település, régió), etnikum, téma/tárgyszó és táncnevek szerint is kereshetővé váltak. Az elvégzett katalogizáló munka a szövegek kereshetőségét, ugyanakkor a tudományos rendszerezést és feldolgozást is lehetővé teszi.

Kutatási eredmények

A kutatási tervnek megfelelően az időszak alatt egyes forrástípusokat bemutató, elemző, illetve különböző témákat, problémákat feldolgozó vizsgálatokat is végeztem, amelyek eredményeit konferencia-előadásokon, illetve könyvfejezet és folyóirat-tanulmányok formájában közzéteszem.

A hagyományos tánc kultúra reprezentációja az államismereti irodalomban

A kutatás keretében a dualizmus korának államismereti-országleíró irodalmának egyik legjelentősebb vállalkozását, "Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben" sorozatot vizsgálva rámutattam, hogy a 21 kötet félezer, a hagyományos tánc kultúrára vonatkozó utalást, hosszabb-rövidebb leírást, illetve két tucat tánc tematikájú képet tartalmaz. E szövegek vizsgálata során a tematikai felépítést, a tárgyalás hangsúlyait, a hagyományos tánc kultúra bemutatásának kontextusát és sajátosságait kutattam. Továbbá rámutattam, hogy a feltárt anyag a dualizmus kori népi tánc kultúra megismerése mellett a néptánc hagyományok 19. században megrajzolt – és a nagyközönség számára közvetített,

részben máig továbbélő – képeinek vizsgálata szempontjából is kiemelt jelentőséggel bír. A kutatás eredményeiről előadás formájában számoltam be 2015. június 11-én a Zenetudományi Intézet Tudományos Fórumán *A hagyományos tánc kultúra reprezentációja a 19. századi államismereti irodalomban* címmel. Ennek írásos változatát bő illusztrációs anyaggal a Folkszemlén (2017. november) online teszem közzé (*Táncképek az Osztrák-Magyar Monarchiából*).

Székely tánc hagyomány a 19. században

Az államismereti-országismereti forrásanyagra támaszkodva (különösen Orbán Balázs Székelyföld leírására) más szöveges források bevonásával (további népismereti munkák, sajtóban megjelent néprajzi ismertetések, népszokás- és népköltészeti gyűjtemények, szépirodalom) kutatásokat végeztem egy régióra (Székelyföldre) vonatkozóan. Ennek eredményeit 2015. szeptember 12-én az Énlakán rendezett a *Székely népzene és néptánc* című konferencián ismertettem *A székely tánc hagyomány 19. századi emlékei* címmel. A szöveg tanulmányváltozatát elkészítettem a konferencia tanulmánykötetbe *A székely kalákától a csúrdöngölőig. A székely tánc hagyomány bemutatása a 19. században* címmel (In *A székely népzene és néptánc*. 91-108.). Itt azt a folyamatot vizsgáltam, ahogyan a székely tánc kultúra egyes jelenségei („székely kaláka”, „székely lakodalom”, táncszók és a csúrdöngölő) a korai, főként reformkori bemutatásokat követően részben a szövegek hagyományozódásával a század folyamán egyre népszerűbb népismereti témává, illetve a székely kultúrabemutatók kötelező kellékévé és a székely kultúra egészét képviselő jegyekké váltak. Arra is rámutatok, hogy a 19-20. század fordulójára a székely lakodalom általában a magyar lakodalmat, a csúrdöngölő pedig nemzeti táncainkat reprezentáló jelenségek lettek.

Dualizmus kori táncmesteri könyvek és a 19. századi tánc kultúra

A kutatási periódus kezdetétől folytatott társastánc-történeti kutatás, illetve a 19. századi tánc könyvek vizsgálatának eredményeiről több publikáció született. *19. századi társastáncok a magyar paraszti tánc kultúrában* címmel folyóirat tanulmányt tettem közzé (Tánc tudományi Közlemények 6/2. 49-66, 2014). Ebben rámutattam a korszak európai divatos társastáncainak (különösen a polkaféléknek és a keringőnek) magyar falusi környezetben való 19. századi megjelenésére és terjedésére, utalok a 20. századi néprajzi kutatások során rögzített folklorizálódott formákra, és ezzel párhuzamosan hivatkozok e táncok 19. század végi tánciskolai terjesztésére és Róka Pál népszerű századfordulós tánc könyvének (A tánc művészet tankönyve, Bp., 1900.) tánc könyvi formáira is.

A tánc könyv-vizsgálat eredményeiből az MTA BTK Zenetudományi Intézetben (Tudományos Fórum, 2016. június 9.) tartottam előadást, illetve folyóirat tanulmány készült *Társasági táncok, „magyar tánc” és népi tánc kultúra a dualizmus kori magyar nyelvű tánc könyvekben* címmel (Tánc tudományi Közlemények 9/2., közlésre elfogadva, 2017.). Kutatásomban rámutattam a 19. század utolsó harmadától Magyarországon is sorra megjelenő nyomtatott táncmesteri könyvek vizsgálatának legfőbb módszertani kérdéseire, a források etnokoreológiai/tánc történeti használhatóságára. Rámutattam, hogy a tánc- és illemtanítás segédleteként írt művek az egyes táncok bemutatásával, koreográfiai leírásával tájékoztatnak a korszak társasági (és részben népi) táncairól, részletesen jellemzik formai sajátosságait, leírják motívumaikat, szöveges leírásokkal, térrajzokkal utalnak szerkezetükre, felhívják a figyelmet a használat egyes kérdéseire (táncszokások, tánc illem, előadásmód, formai változások). A gyakorlati célok mellett ugyanakkor a tánc tanítók, akik a 19. század folyamán a nemzeti tánc kultúra „apostolaiként” kötetekben a „nemzeti táncról”, „magyar

táncról” vallott nézeteiket is közzétették, terjesztették. A kutatás során azt vizsgáltam, milyen véleményeket és tudást fogalmaztak meg és közvetítettek a szerzők a „magyar nemzeti táncról”, mit tudunk meg a korabeli társasági táncművelés „divatos” darabjairól, továbbá milyen tanulságokkal szolgálnak a források a korszak népi táncműveléséről és egyes táncokról.

Egy kéziratos tánckönyv a 19. század végéről

A 19. század végének populáris táncművelését vizsgálva elvégeztem egy magyar nyelvű kéziratos tánckönyv anyagának elemzését, melyről előadást tartottam 2015. november 13-án a Magyar Táncművészeti Főiskolán a *Tánc és társadalom* című konferencián (*Egy kéziratos tánckönyv a 19. század végéről*), illetve tanulmány készült *Közélet a 19. század végének népi táncműveléséről* címmel (Táncstudományi Közlemények 8/2. 59-79, 2016). A publikációban az 1883-ban keletkezett tánckönyv szövegével, kontextusával (szerzőjével, keletkezésével, használatának kérdéseivel) és táncművelési, illetve etnokoreológiai tanulságaival foglalkozom. A Heves megyei Felnevelésről egy malompadlásról előkerült vegyes tartalmú füzetben nótaszövegek mellett egy molnársegéd táncos feljegyzéseit találjuk 1883. március 17-i keltezéssel. A hét oldal terjedelmű, két tánc, francia négyes és körmagyar szöveges leírását tartalmazó „könyvecskében” a lejegyző, egy falusi iparos – aki forrásaink szerint táncot is tanított – részleteiben próbálta rögzíteni a két tánc menetét, szerkezeti egységeit, a térformákat, páros viszonyokat, irányokat, lépések számát. A táncot tanító, illetve a táncokat írásban rögzítő falusi iparos kézirata felhívja figyelmünket a 19. századi társastáncok falusi terjedésére, a népi kultúrában a 19-20. század fordulóján a táncok tanulásában is egyre határozottabban jelentkező intézményesülési folyamatokra, illetve a falvakban tevékenykedő táncművelők szerepére.

Hagyományos táncok és szokások a millenniumi ünnepségeken

A projekt keretében kutatást végeztem a millennium alkalmával az Ezredéves Országos Kiállításon rendezett népszokás- és néptáncbemutatók témájában. A Néprajzi Múzeum Kézirattárában, Fényképtárában és Dokumentációs Gyűjteményében és a korabeli sajtóanyagban végzett kutatás eredményeiből *Hagyományos táncok és szokások a Millenniumi Ünnepségeken* címen adtam elő a VIII. Hungarológiai Kongresszuson. Az elkészített tanulmányban („*Népi ünnep*” és *nemzeti ünnepség* (1896). *Népszokás- és néptáncbemutatók az Ezredéves Országos Kiállításon*, Táncstudományi Közlemények 9/2., közlésre elfogadva, 2017.) elsősorban a millenniumi sajtóforrásokra (időszaki kiadványokra, heti és napilapokra), továbbá kiállítási kalauzokra, programfüzetekre támaszkodva részletesen megrajzolhattam a korabeli bemutatók eseménytörténetét, ugyanakkor általában az események kontextusát, valamint az egyes bemutatók forgatókönyvét, a bemutatás sajátosságait, az előadások során a nemzeti szimbólumok használatát vizsgálva rámutatók, hogyan váltak már ekkor a parasztáncok és szokások bemutatói a nemzeti reprezentáció eszközévé.

Összegzés

Az alap kutatás jellegű, a dualizmus korszakának táncművelési/etnokoreológiai forrásait feltáró, rendszerező, elemző munka során nagymennyiségű különböző jellegű, elsősorban szövegekből álló forrásanyag jött létre. Ezek nagyobb részét online táncművelési adatbázisban teszem hozzáférhetővé, tematikai, regionális szempontok, illetve táncnevek szerint kereshetővé. A kutatást

összegző, válogatott forrásokat és részben az adatbázisban közzé nem tett anyagokat közlő (sajtócikkek, tánckönyvi leírások, rajzok, korabeli fotóanyagok) és azokat elemző tanulmányt tartalmazó kötet (a munkatervben vállaltaknak megfelelően) egyelőre kéziratban. E kötet későbbi kiadásához nagy számú illusztrációs anyag (mintegy 100 kép) digitalizálását végeztem el. A projekt keretében egy-egy forráscsoport (államismereti irodalom, népismeret, részben korabeli sajtóanyagok, tánckönyvek), illetve egyes problémakörök (néptánc az államismeretben; székely táncművelés megjelenítése; tánckönyvek forrásértéke; társastáncok a paraszti táncművelésben; millenniumi „színpadi” bemutatók és nemzeti reprezentáció) vizsgálatának kutatási eredményeit (és részben forrásait) tanulmányok formájában tettem közzé. A kutatás során a szövegek elemzésével, kontextuális vizsgálatokkal, helyenként a (táncleírásokban rögzített) táncok formai elemzésével és összehasonlító módszerrel dolgoztam fel a korabeli táncművelés forrásait. A sok száz szöveges adatot áttekintő, a táncművelést távoli perspektívából láttató írástól („Táncképek” az Osztrák-Magyar Monarchiából) a mikrotörténeti tanulmányig (egy kézíratos tánckönyv) különböző közelítésekkel mutatom be a dualizmus korának hagyományos táncművelését, illetve annak különféle forrásokban kirajzolódó és különféle csatornákon terjesztett sokszínű képét.